

LASĪT UN RAKSTĪT MĀCĪŠANA

Abstract

Working out this Paper we suggest different games as well as handouts, which can be useful either for young teachers or parents to prepare the children for studying at school, to create congenial atmosphere and motivation for study. Working with pre-school children some exercises and games were suggested, which promote and develop the child's small hand muscles, the ability to concentrate, help to teach children in the most successful way, start the process of reading and writing easily, develop interest for studying and help to prepare for school.

Atslēgas vārdi: *lasītprasme, rakstītprasme, bērns, burts, dzirde, redze, tauste, roka, rotaļa.*

Lasīt mācīšanas pirmsākumi Latvijā meklējami senā pagātnē, par to varam pārliecināties lasot dažādu autoru biogrāfiskos atmiņas tēlojums, piemēram, J.Jaunsudrabiņa „Baltajā grāmatā”, kā arī A. Brigaderes „Annelē”, kur kā pirmā lasāmā grāmata ģimenē tiek izmantota Bībele. Mūsdienās pirmie pamati bērna lasītprasmes apguvei tiek likti jau kopš bērna dzimšanas vai pirms tās.

Lasīt mācīšanas metodes var iedalīt četrās grupās:

- 1) sintētiskās metodes,
- 2) analītiskās metodes,
- 3) analītiski sintētiskās metodes
- 4) holistiskā jeb veseluma pieejas metode.

Izmantojot sintētiskās metodes, darbu sāk ar kādu vārda grafisko vai fonētisko elementu, t. i., burtu, skaņu, zilbi, un pēc tam pāriet uz plašākām vienībām – zilbi vai vārdu.

Strādājot ar analītiskajām metodēm, lasīt mācīšanu sāk ar plašākām vienībām, teikumu vai vārdu, bet pēc tam pāriet uz zilbi, skaņu vai burtu.

Mācot lasīt ar analītiski sintētiskajām metodēm, analītiski visnotaļ saista ar sintēzi, t.i., vārdus sadala zilbēs un skaņās un pēc tam šos elementus apvieno.

Mācot lasīt pēc holistiskās metodes vispirms notiek vārdu iepazīšana izmantojot visas maņas un tad, kad bērns ir gatavs apgūst lasītprasmi tiek izmantots princips no veselā uz daļām, respektīvi – teksts, teikums, vārds, burts.

Bērns pasauli uztver ar visām maņām: dzirdi, redzi un tausti.

Lasītprasme un rakstītprasme cilvēkiem attīsta spēju darīt vairākas lietas vienlaikus. Tas ir saistīts ar pašu lasītprasmes un rakstītprasmes procesu. Rakstīšana no smadzeņu organizācijas viedokļa ir sarežģīts process, jo ietver smalkas roku muskulatūras darbību, kas notiek vienlaikus ar domāšanu, domas formulēšanu. Arī lasīšana nozīmē vienlaicīgu burtu atšifrēšanu un arī teksta jēgas uztveršanu.

Burtu apmācība jāsāk rotaļu veidā un grāmata būs pats pēdējais mērs, ko ņemt talkā, tos mācoties. Pirmajiem burtiņiem jābūt lieliem un krāsainiem: tos var zīmēt smiltīs un ar pēdiņām izstaigāt, var uzšūt no auduma un pēcāk iztaustīt, izgriezt no kartona un izkrāsot, tos māmiņa kopā ar bērnu var izcept no mīlas un kopīgi notiesāt. Galvenais, lai burtu apguves procesā būtu iesaistītas visas maņas.

Iepazīstinot ar jauno burtu, jāļauj bērnam ar taustes palīdzību apzināt un iepazīt to. Iepazīstinot bērnu ar burtu, izmantot no auduma šūtus un pildītus burtus, burtus no dažādiem materiāliem, ar dažādu tekstūru un formu, mēģināt atpazīt burtu ar aizvērtām acīm pēc taustes.

Nostiprināt burtu pazīšanu var ar dažādu paņēmienu palīdzību:

- izsoļot burtu
- burtu izplēšana, izgriešana ar kontūru un bez tās
- burtu veidošana no stieplītēm un plastilīna
- burtu veidošana uz flanelegrāfa no dzijas pavedieniem

Galvenais – bērnam iemācīt skaņas saklausīt pareizi. Lielākā kļūda, ko var pieļaut, – tā vietā, lai mācītu nosaukt atsevišķas skaņas, piemēram, *b*, *c* un citas, iemāca, ka *b* ir *bē*, *c* ir *cē*, *k* ir *kā* un tamlīdzīgi. Nevajadzētu arī burtus mācīt pēc principa, ka *e* ir eža burtiņš, *b* – burkāna burtiņš utt., jo tas apgrūtina sākšanu lasīt. Jāmāca katru skaņu nosaukt precīzi. Un vēl jāpatur prātā: bērnam raksturīgi par visu teikt – *protu*, *zinu* jau tad, kad patiesībā viņš vēl nav īsti sapratis, kur nu vēl iemācījies.

Kad bērns jau pazīst burtus, var sākt meklēt “draudzīgos” burtiņus – vilkt kopā zilbes. Sākumā mācās vārdus, kuros bērns skaidri var sadzirdēt visas skaņas. Sarunās noskaidro, ar kādu burtu vārds sākas, kādas un cik skaņas bērns dzird. Būtiski, lai viņš visas skaņas iemācās pareizi izrunāt, jo citādi tās būs grūti sadzirdēt un izlasīt. Tā var arī just, kuru skaņu saklausīšana sagādā grūtības. Kopumā grūtāk saklausāmās skaņas ir nebalsīgie līdzskaņi *h*, *p*, *b*. Treniņam te der spēle – nosauc atsevišķu skaņu un rosini saukt vārdus, kas ar to sākas. Vari nosaukt arī vārdu pirmās zilbes, lai bērns pievieno nobeigumu, piemēra, *pe-le*, *pe-likāns*. Šādas spēles bērnu iedrošina. Var izmantot dažādas rotaļas:

- “Lasīsim avīzi” Avīžu vai žurnālu tekstos pasvītrot noteiktu burtu.
- “Turpini vārdu” Skolotāja nosauc pirmo zilbi, bērni izdomā vārda turpinājumu. Piemēram, mā-ja, mā-sa, mā-te, mā-koņi.
- “Klausies uzmanīgi” Skolotāja lasa tekstu, bērniem jāpieceļas, kad dzird vārdu, kurš sākas ar doto skaņu.

Lasot tiek attīstīta iztēle un fantāzija, asociatīvā un loģiskā domāšana, uzmanība, atmiņa, griba, runa, vārdu krājums, arī jūtu pasaule. Grāmatās bērns saskaras ar situācijām un tēliem,

kādu viņa ikdienā nav, jo vārdu apmaiņā ar pieaugušajiem ir maz poētisma, kas bagātinātu bērna valodu, veidotu sajūtu gleznas un asociatīvu domāšanu.

Jāattīsta bērniem redzes atmiņu, redzes uzmanību, izmantojot dažādus paņēmienus un dažādas attīstības spēles.

- “Kas izmainījās?”,
- “Kā trūkst?”,
- “Kas ir jauns?”,
- “Iegaumē, kas tur bija?” utt.

Burtu apguvi noteikti sekmē vairāku faktoru kopums, kā, piemēram, dzirdētā izpratne, spēja izteikties, pieredze un vēlme jautāt. Bērna runas līmenis un vārdu krājums palīdz viņam vēlāk apgūt lasīšanu, jo tekstu ir daudz vieglāk atšķetināt, ja no pieredzes saturs ir pazīstams. Netieši var veicināt bērna lasītprasmi, daudz runājot ar mazuli, daudz viņam stāstot un skaidrojot, kā arī atlicinot laiku viņa jautājumiem un domām. Piemēram, lasot vai stāstot pasaku, kādā noteiktā brīdī var apstāties un kopīgi ar bērni pārspriest, kā notikumi varētu risināties tālāk. Tādejādi tiek attīstīta anticipācijas spēja - kādas domas attīstīšanai tālāk tiek izmantota paša bērna dalība, tādejādi pamodinot fantāziju.

Mācīšanās rakstīt aizsākās jau tad, kad bērns iemācās švīkāt. Jaunākie attīstības psiholoģijas pētījumi ir atklājuši, ka veidā kā bērni apgūst rakstību, ir noteiktas likumsakarības. Savas attīstības laikā bērni glezno un švīkā dažādu iemeslu pēc. Var gadīties, ka bērni atdarina pieaugušos vai vecākos brāļus un māšas, var būt, ka bērns ar savu zīmju palīdzību grib apzīmogot savu īpašumu. Kļūstot lielāks mazulis ar savu „rakstību” vēlēšies nodot kādu ziņojumu. Šādas uzskricētas ziņas var katru dienu nozīmēt kaut ko citu, tomēr signalizē vienu un to pašu – bērns ir izpratis, ka ar rakstīto var kaut ko pavēstīt citiem. Augot un attīstoties vēstījuma saturs un forma kļūs aizvien saskanīgāki. Palēnām bērns mācās ietvert savos zīmējumos burtus, līdz viņš mācēs jau attēlot savu vārdu, kā arī sāks kopēt citus burtus. Iesākumā bērni orientējas pēc visa vārda, ko viņi „lasot” un dzirdot atpazīst un cenšas uzrakstīt.

Šādi pirmie rakstīšanas mēģinājumi un gleznošana palīdz trenēt bērnam sīko motoriku, attīstīt pirkstu muskulatūru un mazulis aizvien labāk apgūst spēju radīt atbilstošas zīmes. Kā rakstāmriki izmantojami vaska krītiņi un mīksti, resni zīmuļi. Jāseko līdzi, lai bērna rociņa zīmējot nav saspringusi, ja tas tā notiek, vecākiem jāierosina bērniem paspēlēt kādas pirkstiņspēles, lai rociņa atbrīvotos!

Rakstītprasme ir māka rakstīt noteikta veidojuma burtus (alfabētu), burtus savienot vārdos, lai tālāk veidotu teikumus un tekstu. (Paegle Dz., Villerušs V., 1997.) Rakstība ir runas atspoguļojums grafiskās zīmēs. Rakstītprasmes apguve ir cieši saistīta ar lasītprasmes

apguvi. Šie procesi norit vienlaicīgi un viens otru ietekmē. Atšķirībā no runas lasītprasmi un rakstītprasmi apgūst tikai mācību ceļā. Rakstības apguve ir prāta darbību virkne, kuras pamatā ir komplicēti psihiskie procesi – runas fonemātiskā uztvere, skaņu analīze un sintēze, redzes un kustību analizatoru saskaņota darbība. Pirms rakstīšanas bērnam skaņas jāsadzird, jāatceras tām atbilstošie burti un tie jāuzraksta pareizā secībā. (Baumane A., 1992.)

Rakstītprasmes apguve notiek pakāpeniski trīs posmos: pirmsābece, ābece un pēcābece periodā.

Pirmsābece periods ir sagatavotājposms rakstītmācīšanā. Šajā posmā notiek bērna rokas sagatavošana rakstīšanai, attīstot:

- rokas muskuļu kustību sistēmu;
- kustību koordinācijas un regulācijas spējas;
- ritmiskuma izjūtu.

Rokas sīko muskulatūru attīsta daudzveidīgas darbības (veidošana, plēšana, vēršana, locīšana u.c.) un vingrinājumi rakstīšanas mehānisma veidošanai. Rokas sīko muskulatūru attīstoši vingrinājumi (kamoliņu tīšana, ornamentu zīmējumi, pārvilkšana, apvilkšana, izkrāsošana, ģeometrisku figūru zīmējumi, zīmējumu veidošana pēc orientieriem, punktēšana, burtu formu atveidošana smiltīs, sniegā, ar aukliņām, plastilīnu, mālu, lentītēm, diegiem un citiem materiāliem, to izplēšana no papīra, uzlīmēšana, izšūšana, roku kustību rotaļas, kurās bērni ar pirkstiem atspoguļo dažādus tēlus darbībā, roku kustības skaņu vingrinājumos u.c.) paredzēti, lai bērni ne tikai apgūtu rakstīšanas mehānismu, sagatavotu roku tik grūtai intelektuālai un sociālai darbībai kā rakstīšana, bet arī sagatavotos burtu rakstīšanai, attīstītu acumēru, ritma izjūtu, kā arī audzinātu bērnam tādas rakstura īpašības kā pacietība, griba paveikt darbu līdz galam, precizitāte, novērošanas un salīdzināšanas spējas. (Anspoka Z., 2008.)

Jā bērnam sīkā muskulatūra ir labi attīstīta, tad nav viņam problēmu lai apgūtu rakstītmācīšanas iemaņas. Jāpievērš bērna uzmanību dažādu burtu elementu rakstīšanai un to tehnikai.

Rakstīšana ir pavisam jauns un samērā grūts darbības veids bērniem. Šajā vecumā vēl nav pietiekami attīstītas kustību koordinācijas un regulācijas spējas, kā arī roku, īpaši pirkstu, sīkā muskulatūra. Bērniem ir ievērojami zemākas darbaspējas, ātrāk iestājas nogurums. (Karule A., 1982.) Sākumā rakstītmācīšanai dienā vēlams veltīt ne vairāk kā 10 minūtes.

Viens no svarīgākajiem uzdevumiem ir raudzīties, lai bērni pareizi ieņemtu vajadzīgo ķermeņa stāvokli un saglabātu to visu rakstīšanas laiku. Sēdot nedrīkst piespieties pie galda. Atstarpei starp galda virsmu un bērna krūtīm jābūt tik platai, lai tai cauri brīvi ietu bērna dūrīte. Muguriņa jātur taisni, galva nedaudz paliekta uz priekšu. (Blūma A., 1995.)

Bērnus jāmāca pareizi satvert un turēt rakstāmo. Pirksti ir nedaudz saliekti un brīvi aptver zīmuli (pildspalvu), to īpaši nespiežot. Rādītāja pirksts ir tikai viegli uzlikts uz pildspalvas. Tā jāaptver apmēram divus centimetrus virs zīmuļa gala (Blūma A., 1995.)

Ābece periodā rakstītprasmi bērni apgūst vienlaikus ar lasītprasmi. Bērni mācās rakstīt mazos un lielos burtus tādā secībā, kā mācoties lasīt.

Svarīgi, lai bērns saskata katra darba praktisko nozīmību, emocionāli jūtas drošāks, ka viņš redz un jūt, ka to, ko viņš dara, var arī izmantot. Tā kā šajā vecumā bērniem dominējošā ir redzes uztvere, mācoties rakstīt burtu, svarīgi veidot asociācijas par burta rakstību. Atbilstoši asociācijai apziņā izveidojas sakars starp mācāmā burta rakstību un konkrētiem tēliem (gan reālām lietām, gan šķietamībām), mēģinot katram bērnam individuāli atrast labāko, viņam piemērotāko veidu, kā paskaidrot burta atveidi.

Ābece periodā praktizējama arī burtu, īsu vārdu rakstīšana pēc dzirdes, kā arī burtu, zilbju, vārdu, teikumu, teksta rakstīšana pēc parauga.

Ābece posmā ieteicama:

- rakstīšana pēc orientieriem;
- rakstīšana ar taktēšanu;
- teksta rakstīšana no grāmatas;
- teksta labošana;
- radošā rakstīšana. (Anspoka Z., 2008.)

Svarīgi vienlaicīgi ar burta formu mācīt, lai bērns, mācās saprast arī rakstītā jēgu un, līdzī lasot, mācās individuāli atveidot burtus, burtu kopas saistītā rakstā, nebaidoties atcelt roku tai vietā, kurā viņš uztver burtu vārdā un izjūt vārdā ietvertu jēgu. Novērojot bērnus, svarīgi palīdzēt individuāli veidot saistītu rakstu, lai bērns nezaudētu rakstītā jēgu. (Anspoka Z., 2008.)

Burtu apguves posmā galvenā vērība veltāma uzrakstītā burta pareizai formai, vārda vai teikuma saturam, īpaši neakcentējot uzrakstītā glītumu. Skaidri salasāmu un glītu rokrakstu pakāpeniski sāk veidot sākumskolā.

Bibliogrāfija

1. Anspoka Z.(2008) *Latviešu valodas didaktika 1.–4.klase*. Rīga: RaKa
2. Blūma A. (1995) *Glītrakstīšana 2.–4.klasē*: metodiskie ieteikumi skolotājiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.
3. *Mācību un audzināšanas darbs sagatavošanas klasē*. / A.Karules red. (1982) Rīga: Zvaigzne
4. Paegle Dz., Villerušs V. (1997) *Glītrakstīšana: metodiskie ieteikumi sākumskolas skolotājiem*. Rīga:Zvaigzne ABC